

УДК. 94 (47) “18”

Із історії виховання кадетів у дореволюційній Росії

Олена Козинець

У статті зроблена спроба дослідити процес виховання у кадетських корпусах дореволюційної Росії. Були проаналізовані основні зміни, що відбулися у цій сфері у другій чверті XIX ст. Також увага приділена основним методам та засобам виховної роботи у військових навчальних закладах.

За умов трансформації сучасної освіти та пошуку найкращих методів і засобів виховання підростаючого покоління доцільно звернутися до історії освіти й виховання. Так історично склалося, що разом із становленням Російської імперії почала формуватися й військова освіта. До другої чверті XIX ст. вона розвивалась досить нерівномірно, і лише за часів правління імператора Миколи I набула завершеного вигляду.

Події 14 грудня 1825 р. на Сенатській площі наклали певний відбиток на весь період правління Миколи I, і особливо це проявилось у змінах, що відбулися у системі виховання та освіти дітей дворянського стану.

У даній розвідці основну увагу ми приділили дослідженню історії виховання кадетів (вихованців кадетських корпусів) у другій чверті XIX ст. Саме в цей період російської історії військовим навчальним закладам був наданий новий устрій, нові статuti, завдяки яким система освіти та виховання кадетів зазнала значних змін. Також була створена єдина державна ідеологія “Теорія офіційної народності”, що виражалась у тріаді графа С.С.Уварова “Православ’я, Самодержавство, Народність” і стала найбільш сприятливою для військових навчальних закладів “педагогічною” теорією.

Так, до другої чверті XIX ст. навчальний та виховний процес у кадетських корпусах повністю залежав від керівництва і викладачів. З метою ліквідації цих недоліків 1830 р. були затверджені Загальні положення й Статут військово-навчальних закладів. 1836 р. був введений єдиний навчальний план та

загальний порядок організації й облаштування, встановлені граничні вікові норми прийому в кадетські корпуси. Як правило, на навчання зараховували дітей з дев'яти до одинадцяти з половиною років. Термін навчання у кадетських корпусах становив 9 років.

Незважаючи на те, що кадетські корпуси були відкриті у різні часи, система виховання і навчання в них була уніфікована і багато в чому схожа. Так, завдяки діям уряду, у другій чверті XIX ст. склалась своєрідна система виховання та навчання кадетів, що дозволило номінально назвати юнаків, які в той час навчалися, “кадетами миколаївського часу”.

Особливе значення для розуміння шляхів впровадження педагогічних ідей у військово-навчальних закладах має записка “Афоризми про виховання кадетів”[1], яка була надіслана з Головного Штабу до Комітету з питань військових навчальних закладів. Записка була присвячена питанням військової освіти, її місцю й ролі в суспільному житті. Також велика увага була приділена питанням покарання, дружби, організації занять, розваги, побуту кадетів. Багато положень цієї записки були враховані й реалізовані на практиці.

Уся виховна робота була зосереджена в руках офіцерів-вихователів. Вони керували “моральним, фізичним і військовим навчанням”, несли відповідальність за поведінку кадетів, призначали покарання за порушення й керували усім повсякденним життям кадетів у корпусі. З 1835 р. в кадетських корпусах були організовані Виховні комітети, які були зобов'язані контролювати усі сфери життя кадетів, а також слідкувати за “розумовою освітою” вихованців. Головами таких комітетів у корпусах ставали їхні директори, а членами – інспектори класів, батальйонні командири і поліцмейстери. Комітети стежили за виконанням наказів Штабу військових навчальних закладів, обговорювали способи реалізації їхніх рішень, складали щорічні звіти, заслуховували ротних командирів і періодично обговорювали результати успішності вихованців [2].

Аналізуючи навчально-виховний процес у кадетських корпусах, не можна не звернути увагу на дисциплінарні заходи, характерні для того чи іншого

кадетського корпусу і для всіх військово-навчальних закладів у цілому. Дисциплінарні заходи, як частина виховної роботи, завжди перебували у центрі уваги корпусного начальства й уряду: з 1826 р. – Комітету з питань військових навчальних закладів, а з 1832 р. – Головного штабу військових навчальних закладів.

Життя вихованців у кадетських корпусах було повністю регламентоване. Їхній день починався з барабанного бою, який сповіщав про підйом і тривав під неупинним контролем і наглядом. Сучасники відзначали, що у кадетів не було своєї власної волі, бо вони жили і діяли за наказом і командою начальства [3].

Вихованці не могли самостійно виходити за межі корпусу, їх відпускали лише у супроводі службовців, родичів або за ними присилали осіб, які були прислугою у батьків. Іноді складались кумедні ситуації: за кадетом випускного класу присилали його молодшу сестру. Ці заходи викликали відкрите невдоволення вихованців і призводили до зіткнень з корпусним начальством. В основному вихованців відпускали за межі корпусу у великі церковні свята – на Різдво, Хрещення, Великдень, а також у вихідні дні. Але, як зазначали сучасники, керівництво корпусів робило це неохоче [4]. Такі відпустки були можливі тільки для вихованців, які мали рідних або знайомих у місті, де знаходився корпус. Ті ж вихованці, які не мали до кого піти, постійно перебували в стінах корпусу і могли в них залишатись аж до випуску. Обов'язковою умовою отримання відпустки була відсутність незадовільних балів і зразкова поведінка.

На засіданнях Виховних комітетів у кадетських корпусах і в Навчальному комітеті Головного штабу військових навчальних закладів неодноразово обговорювалось питання про затвердження балів за поведінку. 1835 р. була затверджена єдина для усіх кадетських корпусів система атестації поведінки, яка 1842 р. була переглянута Особливим комітетом під головуванням Я.І. Ростовцева. Усі бали за поведінку були поділені на п'ять розрядів: бали 1-3 відповідали незадовільній поведінці, бали 4-6 – посередній, бали 7-9 – добрій, бали 10,11 – цілком добрій, бал 12 – відмінній. У “Правилах для призначення

балів вихованцям військово-навчальних закладів за поведінку” надавались критерії віднесення до кожного розряду [5].

Вихованець, який мав усі необхідні складові для отримання відпустки, міг бути її позбавлений за найменшу провину. Позбавлення такого права було одним із різновидів покарання.

Бали за поведінку відігравали у житті кадета визначальну роль і не лише дозволяли відправитись у відпустку, але й зайняти відповідне положення як у корпусі, так і в суспільстві після випуску в офіцери.

У результаті в кадетських корпусах склалась відповідна практика заохочення й покарання вихованців. У якості заохочення вживались такі заходи: похвала чи подяка в присутності товаришів; позитивні відгуки, які відправлялись батькам, родичам; відпустка у святкові дні додому, до театру чи на прогулянку; дозвіл ходити по місту без супроводжуючих; звільнення у святкові дні від караулів; призначення ординарцями й гінцями у палац; подяка в наказі по корпусу чи по Головному штабу; перевід із мушкетерської роти в гренадерську; збільшення балів за поведінку; призначення в ефрейтори, унтер-офіцери й фельдфебелі; зарахування в камер-пажі (у Пажеському корпусі); запрошення на обід до спадкоємця престолу; видача похвальних листів і подарунків із занесенням імен нагороджених до особливої книги [6]. Також у корпусах увійшло у практику з 1835 р. вивішувати червоні та чорні дошки, на яких писали імена відповідно старанних кадетів та ледарів, яких залишили у тому ж класі на другий рік [7].

До системи покарань входили: зауваження чи догана (наодинці чи перед товаришами); стояння в кутку, біля класної дошки, заборона гратися, позбавлення першого чи другого блюда; позачергові караули у святкові дні; повторення уроків у святковий час; пересаджування у класах за особливий стіл лінивих і стояння біля столу чи барабана під час обіду; стояння на колінах; перевід у мушкетерську роту з гренадерської, зниження балу за поведінку; догана в наказі; позбавлення темляка й зняття погонів; арешт і утримування в карцері на хлібі й воді; перевід з вищого класу до нижчого; розжалування з

єфрейторів, унтер-офіцерів і фельдфебелів; носіння старої чи сірої куртки; покарання різками; виключення із кадетського корпусу [8].

Усі заходи щодо заохочення і покарання вихованців пропонувались й обговорювались на засіданнях Виховного комітету і пізніше були прийняті в усіх середніх військових навчальних закладах. Для прикладу наведемо деякі записи з журналів Виховного комітету 1-го Кадетського корпусу за 1835 р.: “кадети Іван Турганівський і Михайлов за запізнення в шеренгу покарані арештом”; “кадет Костянтин Савицький, 16 років, за лінощі, які постійно виявляв з географії, покараний 10-ма ударами різок і на весь рекреаційний період навчання посаджений за окремий стіл” [9]. Але, незважаючи на дисциплінарні заходи, кадети вдавались до різноманітних порушень.

Найбільш суворою мірою покарання впродовж усього періоду існування кадетських корпусів було виключення з корпусу. Категорія порушень, які викликали таке покарання, не змінювалась практично півстоліття. До таких порушень відносились, у першу чергу, крадіжки, а також невиконання наказів начальства (наприклад, ротного командира, чергового офіцера, іноді самого директора, хоча причини непокори були різні), бунт через погану їжу, бійки. Останнє слово у рішенні справи про виключення з корпусу за порушення залишалось за імператором.

Такому покаранню досить часто піддавали вихованців військових навчальних закладів. Зокрема, в наказах за 1826 р. читаємо: за велінням Його Імператорської Величності 1) дворянського полку дворянина Миколу К-ва за непослух свого штабс-капітана Жукова покарати різками і виписати, для прикладу іншим, рядовим у один з армійських полків; 2) дворянського полку дворянина Лева І-ва, який вдарив вчителя французької мови Б-ва у присутності всього класу, покарати різками, а потім виписати, для прикладу іншим, у 46 егерський полк рядовим [10].

Як свідчать джерела, дисципліна у кадетських корпусах, незважаючи на численні заходи уряду, була не на найвищому рівні. У зв'язку з цим 1841 р. Начальник Штабу управління військовими навчальними закладами

Я.І.Ростовцев видав цілий ряд наказів з метою “підвищення дисципліни” у 2-му Кадетському корпусі. Сталося це після того, як 22 вересня 1841 р. під час відвідування класів 2-го Кадетського корпусу, Я.І.Ростовцев “помітив, що деякі із вихованців не вміють навіть гідно встати під час входу Начальника; багато хто стоїть, розставивши ноги чи спираючись на лаву руками; а непристойність іноді зводилась до того, що вони закінчували між собою розмову, яку вели до цього, один з них навіть дозволив собі посміхнутись. Подібної зухвалості й незнання правил гідної поведінки й правил співжиття я ніколи не сподівався знайти серед вихованців військових навчальних закладів. Цей випадок переконує мене, що, на сором нам, між вихованцями 2-го Кадетського корпусу є такі, які незнанням найпростіших правил гідної поведінки доводять, що вони не вміють розуміти й цінувати милостивої уваги й турботи про них Його Імператорської Високості Головного нашого начальника (великого князя Михайла Павловича – О.К.) й не заслуговують честі й щастя називатись вихованцями Государя Імператора” [11].

Заходи, вжиті Я.І.Ростовцевим, були помічені вихованцями. Про це свідчать спогади Лелюхіна, на думку якого, ці заходи щодо покращання дисципліни в 2-му Кадетському корпусі можуть бути названі реформою корпусу: “У перші роки мого життя в корпусі (вступив 1837 р. – О.К.) у побуті кадетів, їхньому розумінні було багато дикого й незрозумілого. Все, що було до Ростовцева, - стародавня історія корпусу; все, що розпочалося з нього, – нова. Того року (1841 р. – О.К.) була здійснена реформа, яка знищила класні громади, скинула з п’єдесталу дикі кадетські ідеали, змінила спосіб мислення, уявлення кадетів” [12].

Своєрідним феноменом корпусного життя був так званий “старий кадет”. Сучасники відмічали, що кожен військовий навчальний заклад, кожна рота мала своїх “старих кадетів”, які були на рахунку у начальства. До цієї категорії належали “ледарі, які погано навчались, справжні порушники дисципліни й коноводи усіх бійок і бешкетів” [13]. Самі кадети були неспроможні боротися з такими негативними особистостями. Зі свого боку начальство корпусів, знаючи

про наявність таких вихованців, вживало заходів до наведення порядку, однак, це не завжди вдавалося. “Старих кадетів” суворо карали аж до виключення їх із корпусу чи випускали в армію унтер-офіцерами. Необхідно відзначити, що до таких крайніх заходів вдавались дуже рідко, оскільки це негативно впливало на імідж навчального закладу. Тому, як правило, перевиховання закінчувалось карцером чи різками. Порятунком для керівників кадетських корпусів у таких випадках були так звані “посилені випуски”, коли, за висловом сучасників, корпуси “очищали” від небажаних кадетів. Подібні чищення були 1848 р. Усіх кадетів, які по декілька років навчались у тих самих класах і досягли зрілого віку, випускали прапорщиками в лінійні батальйони і у внутрішню охорону. Тих, хто залишався по п’ять і більше років у молодших класах, переводили в юнкери. У такий спосіб посилені випуски допомагали очистити корпус від “старого кадетського духу” [14].

Необхідним елементом системи навчання в кадетських корпусах було військово-фізичне виховання. На першому місці у цій системі знаходились стройові заняття, які включали в себе, окрім поодиначного навчання виправці, ружейним прийомам, стройовому кроку, також взводні, ротні та батальйонні вчення.

З 1826 р. були відновлені літні виходи в табори, що дуже пожвавило життя кадетів, оскільки багато з них через відсутність родичів у місті, де був розташований корпус, не мали можливості залишати будинок корпусу.

Отже, завдяки діяльності уряду й особисто Миколи I, система виховання та освіти у кадетських корпусах упродовж другої чверті XIX ст. постійно вдосконалювалась. Кадетські корпуси постійно перебували у центрі уваги правлячих кіл, представники яких не лише слідкували за формуванням та збереженням у вихованців “правильного” способу думок, але й брали безпосередню участь у розробці навчальних програм, які відповідали сучасним вимогам.

У другій чверті XIX ст. у вихованців кадетських корпусів сформувалось чітке поняття служби. На перше місце в її трактуванні висувається розуміння

служби як вірності Престолу. У кадетів, у результаті отриманої освіти та виховання, формувались поняття “служби”, “обов’язку”, “гідності”, а також почуття відданості ідеї служіння імператору й Вітчизні. Запровадження суворої дисципліни мало свої позитивні наслідки, і не випадково у часи імператора Миколи I внутрішня атмосфера в кадетських корпусах зазнала докорінних змін.

Список літератури

1. Російський Державний військово-історичний архів (далі – РДВІА). – Ф.326. – Оп.1. – Спр.27. – арк. 2.
2. Алпатов Н.И. Учебно-воспитательная работа в дореволюционной школе интернатного типа. – М.: Учпедгиз,1958. – С.75.
3. Ольшевский М.Я. Первый кадетский корпус в 1826-1833 гг. // Русская старина. – 1886. – №1. – С.72.
4. Мещеряков П. Из недавнего прошлого (1830-1867) // Русская беседа. – 1896. – №9. – С.93 – 128.
5. РДВІА. – Ф.725. – Оп.1. – Спр.34. – Арк. 3.
6. Алпатов Н.И. Учебно-воспитательная работа в дореволюционной школе интернатного типа. – М.: Учпедгиз,1958. – С. 78.
7. Драке Л.Л. Кадетский быт 50-х годов. – СПб.: В. Березовский,1911. – С.23-24.
8. РДВІА. – Ф.326. – Оп.1. – Спр.2. – 186 арк.
9. РДВІА. – Ф.314. – Оп.1. – Т.4. – Спр.7554. – Арк.5-14.
10. Гершензон М. Николай I и его эпоха. – М.: Захаров,2001. – С.108-109.
11. Симонов И.С. Из приказов генерал-майора Я.И. Ростовцева по второму КК // Педагогический сборник. – 1915. – №4. – Ч.2 неофициальная. – С.459.
12. Несколько заметок о втором кадетском корпусе // Военный сборник. – 1862. – №4. – С.390, 402.
13. Ушаков Л.А. Корпусное воспитание при императоре Николае I // Голос минувшего. – 1915. – №6. – С.107.
14. Крылов Н. Кадеты сороковых годов//Исторический вестник.-1901.-№9.-С.956.

From the history of cadets' upbringing in the prerevolutionary Russia

Helen Kozinets

The attempt to research the process of upbringing in cadets' corps of the prerevolutionary Russia has been made in this article. The main changes that had taken place in this sphere in the second quarter of the XIXth century have been analyzed. A great attitude is also paid to the basic methods and facilities of the upbringing work in the military educational establishments.